

Nachtzwaluwinventarisatie Leenderbos en Groote Heide, 2004 en 2005.

Mark Sloendregt

In het achttiende inventarisatiejaar op rij zijn 34 en in het negentiende inventarisatiejaar zijn 51 territoria van Nachtzwaluwen vastgesteld. In de late avondschemering en de vroege ochtend zijn waarnemingen verzameld over het voorkomen van de Nachtzwaluw. De telling beslaat een periode van half mei tot en met eind juli.

DE NACHTZWALUW

Caprimulgus europaeus.

In de late avondschemering ontwaakt de Nachtzwaluw van zijn slaapplaats, een plek op de zandige bodem of tak van een boom. Het silhouet van een vogel met spitse vleugels als van een koekoek laat zich zien in de vlucht. Tijdens deze korte vlucht naar de zangpost is vaak de krruIET-roep te horen, soms begeleid door vleugelklappen. Korte tijd later begint het bekende snorren vanuit een zangpost.

©E. van der Kolk

DE TELLING IN 2004

Ook dit jaar is geteld volgens SOVON-richtlijnen tussen half mei en begin augustus, maar vooral in juni en juli in de schemer en tijdens rustige zwoele avonden.

Bij hoge dichtheden (plaatselijk gangbaar) wordt uitgegaan van het maximaal aantal gelijktijdig geregistreerde paren/mannetjes. De telling dient binnen de datumgrenzen van 15 mei en 10 augustus te geschieden. Bij gebruik van de recorder is voorzichtigheid geboden in verband met mogelijke verstoring en het aantrekken van vogels uit de wijde omgeving (A.J. van Dijk & F. Hustings, SOVON).

Het gebied is vijftientwintig maal bezocht en in totaal hebben vijftientwintig mensen deelgenomen aan de telling waarbij bijna vijftig uur inventarisatiewerk is verricht.

Anders dan andere jaren is in 2004 meerdere malen vanuit een vast punt geobserveerd (11 maal en in totaal 12,5 uur) waarbij zonder recordergebruik gegevens over de territoriumomvang aan de hand van de uiterste zangposten konden worden genoteerd.

Tijdens de excursies zijn gegevens vastgelegd op telformulieren, met vermelding van tijd, datum, plaats, personen, weersgesteldheid, aard van de waarneming en de posities van de Nachtzwaluw op een kaart van het deelgebied.

Ook zijn tijdens de excursies topografische kaarten gebruikt waarop territoria van de jaren 1998 tot en met 2003 globaal zijn aangegeven. De excursies starten vaak een half uur voor zonsondergang, de eerste zangactiviteit werd meestal 10 tot 20 minuten na zonsondergang genoteerd.

Afhankelijk van de weersgesteldheid kon de zang tot één uur na zonsondergang aanhouden. De excursies eindigde vaak om 23.15 uur, per avond kon dan hooguit anderhalf uur worden geteld en dus een

beperkt gebied worden geïnventariseerd. Elke avond of ochtend was er nachtzwaluwenzang te horen maar weinig dagen waren zomerswarm.

DE TELLING IN 2005

In 2005 is het gebied 27 maal bezocht en in totaal hebben 15 mensen deelgenomen aan de telling waarbij ongeveer 50 uur inventarisatiewerk is verricht. Dit jaar hebben geen vroege ochtendtellingen plaats gevonden en is niet meer vanuit een vast punt geobserveerd. Het Leenderbos en Groote Heide zijn op gedeeld in 22 plots van maximaal 78 ha geschikt biotoop, vanuit een startpunt werd de eerste spontane zang geregistreerd om vervolgens per avond één plot vlakdekkend te onderzoeken. Daarbij is pas gebruik gemaakt van de recorder als spontane zang een half uur na zonsondergang uitbleef. Met deze telling kon worden vastgesteld dat op de kapvlakten met opslag rondom het Laagveld sprake is van clusters en een toename is geconstateerd van 5 naar 11 territoria. In open bospercelen met singels - zoals dit voorkomt in het gebied rond de Galberg en Klein Hasselsvennen - zijn ook meer territoria geteld. Daarbij is vooral in juni 2005 onder veel gunstigere weersomstandigheden geteld dan in dezelfde periode in het jaar 2004.

KARTERING

Bij het clusteren zijn gegevens van de telformulieren gebruikt, uitsluitende waarnemingen zijn daarbij van belang. Als uitgangspunt dienen de zangposten van het mannetje, andere waarnemingen zoals roep en foerageren dienen als aanvulling. Uit observaties van de telposten ontstaat tevens een beeld van de territoriumomvang. De gemiddelde territoriumomvang bedraagt 4 ha in het Leenderbos (weegmethode). Op de Brabantse Wal lagen de zangposten binnen een territorium op maximaal 229 meter van elkaar, een clusterafstand van 300 meter is aangehouden. De territoriumomvang bedraagt hier 3,6 ha (H. Bult 2002).

Op enkele avonden zijn simultaantellingen gehouden zodat uitsluitsel kon worden gegeven van een of meerdere territoria.

De tellingen zijn voor 70-75 % vlakdekkend uitgevoerd en daarbij is veel 'mogelijk geschikt' biotoop onderzocht. Het totaal van 34 territoria in 2004 is zeker, een totaalschatting voor het Leenderbos in dat jaar van 40 territoria lijkt realistisch. Een vergelijking met het inventarisatiejaar 2003 geeft een lichte daling veroorzaakt door een achteruitgang op de Groote Heide. Een vergelijking van 2004 met 2003 geeft tevens een overlap in gevonden territoria van 70%. De telling van 2005 resulteerde in een aantal van 51 territoria met plaatselijk hoge dichtheden. Dit aantal komt overeen met de resultaten van 2002 (47 territoria). Een vergelijking van het inventarisatiejaar 2005 met de jaren 2002 en 2003 levert een overlap in gevonden territoria van 60% en 40%.

Op de zuidoost-Veluwe worden zowel in het vliegdennebos met open zandige plekken als zandige heide met veel vliegdenne dichtheden gevonden van 18-22 paren per 100 ha. Dichtheden van 5 tot 10 paar per 100 ha zijn normaal op de betere heidestukken op de zuidoost-Veluwe (H. Sierdsema, SOVON/Vogelwerkgroep Arnhem e.o.). Voor de heide wordt een clusterafstand van 500 meter aangehouden. De situatie zoals in het Leenderbos waar veel territoria zijn gevonden op kapvlaktes komt vrijwel niet voor op de Veluwe. Resultaten van de Brabantse Wal zijn meer vergelijkbaar. Hidde Bult heeft op het militaire oefenterrein en het arm grove dennebos op landduinen 10 tot 14 paar per 100 ha gevonden (H. Bult, 2002).

In het Landgoed De Utrecht e.o. (ca 4368 ha) zijn in 2004, 60 territoria geteld; in Boswachterij Leende (ca 2300 ha.) 34, waardoor beide een gemiddelde scoren van 1.3 / 100 ha. (mededeling H. Sierdsema, 2004).

RESULTATEN

Territoria van Nachtzwaluwen in de inventarisatiejaren 2004 en 2005:

Totaal 34 territoria in 2004 en 51 territoria in 2005 in het Leenderbos en Groote Heide (ca. 1600 ha, incl. Gastelse Heide)

(Tabel 1 en figuur 3).

In de maand augustus zijn nog enkele broedparen geobserveerd in percelen rond het Laagveld e.o., de trek naar het zuiden ving aan begin september. De laatste waarnemingen in 2004 en 2005 zijn van 4 september. Eén specifieke waarneming van najaarstrek in 2004 van

Nachtzwaluwen in de Kempen is geweest op 25 september door F. Neijts (mededeling F. Neijts). Op de site van 'Vogels in de Kempen' staat: 'Opmerkelijk is een Nachtzwaluw die op 25-9 nabij de Loozerheide dankzij autokoplampen werd ontdekt'.

Waarnemingen van foerageervluchten in de gradiënten ten oosten en westen van het Leenderbos zijn zeldzaam. Ten aanzien van predatie is nauwelijks onderzoek gedaan en er zijn voor zover bekend geen verkeersslachtoffers gevonden.

BIOTOOP.

Een biotopenonderzoek maakt onderdeel uit van de inventarisatiemethode, waarbij overdag mogelijk geschikt biotoop in kaart wordt gebracht om het gericht tellen bij nacht te vergemakkelijken. Het voorkomen van de nachtzwaluw is verbonden met de zandgronden waardoor de

TABEL 1.

AANTAL TERRITORIA NACHTZWALUWEN IN HET LEENDERBOS EN GROOTE HEIDE.
RESULTATEN VAN DE INVENTARISATIES IN 2004 EN 2005

Deelgebied	Territoria 2004	Territoria 2005	Oppervlakte
Laagveld e.o.	5	11	313 ha
Galberg e.o.	3	7	307 ha
Hasselsvennen en hoefven	5	4	168 ha
Dorven e.o.	2	2	74 ha
Klein Hasselsven e.o.	4	7	228 ha
Zuidelijk Leenderbos	5	8	112 ha
Groote Heide	9	10	335 ha
Gastelse Heide e.o.	1	2	78 ha
Totaal	34	51	1615 ha

Nederlandse nachtzwaluwpopulatie vooral op de Veluwe, Noord-Brabant, en Limburg sterk is vertegenwoordigd. Potentieel nachtzwaluwbiotoop bestaat uit: kaalkap-terreinen met jonge opstand, stormvlaktes, jonge naaldaanplant, zeer open oude bospercelen en heide met opslag (T. Heijnen VWG de Kempen, H. Sierdsema SO-VON Vogelonderzoek Nederland). Een combinatie van oud open grovedennenbos met heidevelden en brede brandgangen of singels (en corridors) vormen in het Leenderbos een belangrijk onderdeel van het nachtzwaluwbiotoop. De aanwezige kapperellen met overstaanders van eik en opslag van douglasspar worden door de Nachtzwaluw graag bezet. Te hoge opslag, verouderde jonge aanplant en vergrassing lijken van nadelige invloed te zijn voor de vestiging van Nachtzwaluwen. De aanwezigheid van dood hout op opengewerkte terreinen, jonge opslag en open zonnige plekken zijn gunstig voor de vestiging van Nachtzwaluwen.

Een grove indeling in verschillende biotooptypen in relatie tot de aanwezigheid van Nachtzwaluwen in de periode 2000 - 2005:

Overgang van heide naar bos/heide: 40%

Kapvlakten met opslag: 25%

Open bospercelen met singels: 30%

Corridor of verbindingzone naar de heide: 5%

Vanaf 2000 is de Groote Heide jaarlijks betrokken bij de inventarisaties van Nachtzwaluwen.

Eind jaren tachtig lagen de verhoudingen anders, toen kwam men op een gemiddelde van 20 territoria in het Leenderbos waarbij de Groote Heide niet werd geteld. Op percelen met jonge aanplant in combinatie met open dennenbos werden de meeste Nachtzwaluwen aangetroffen. Tom Heijnen schreef in de Blauwe Klauwier 19 (2/3) 1993 het volgende: 'De toekomst van de soort hangt in grote mate af van het bosbeheer, omdat slechts 2-4 paren op de heiderestanten broeden en de overige paren in jonge aanplant, die na kaalkap is aangebracht'.

De huidige kaalkap staat in verband met ziekte en vraat in dennen (mededeling Gerhard Bosschers, SBB). Op deze kaalkapperellen ontstaat een spontane opslag van vooral douglasspar of berk. Het voorkomen van rankende helmbloem, bochtige smele en pijpestrootje op kapvlakte, heide en in bos indiceren de verzuring van het milieu met toenemende vergrassing als gevolg.

WEERSGESTELDHEID

Het weer bepaalt de duur van de zangactiviteit en is voor Nachtzwaluwen en nachtactieve insecten een belangrijke factor. Op alle avonden in 2004 was zang te horen maar weinig avonden waren warm waardoor de zang al snel verstomde.

Bij twee tellingen bij harde wind of regen in 2005 was er überhaupt weinig teken van leven te bespeuren. Tijdens vier avondtellingen in juni 2004 door leden van Vogelwerkgroep de Kempen waren de weersomstandigheden vaak droog maar koel met een avondtemperatuur van ongeveer 12 graden. De waarnemingen van deze vier avonden leverden na clusteren 15 territoria op.

De zomer van 2004 telde 20 zomerse dagen met een temperatuur boven de 25 graden Celsius, deze waarden zijn vooral gemeten in begin juni en begin augustus. De tussenliggende periode kende ook veel neerslag. De zomer van 2005 telde 23 zomerse dagen, vooral eind juni tot half juli waren warm, pas eind augustus keerde de zomer weer terug (KNMI de Bilt, 2004/2005).

De warme zomers van de laatste jaren hebben invloed op de landelijke toename van Nachtzwaluwen. Voor deze toename worden enkele redenen genoemd zoals klimatologische factoren, daardoor zou de Nachtzwaluw in staat zijn om twee maal per jaar te broeden. Een toename van nachtvlinders als voedselaanbod is een vermoedelijke reden en een onbekende factor is de situatie in de overwinteringsgebieden (SOVON Vogelonderzoek Nederland / z.o- Veluwe, Sierdsema & Vogel).

NACHTVLINDERS

Nachtvlinders vormen het stapelvoedsel voor de Nachtzwaluw.

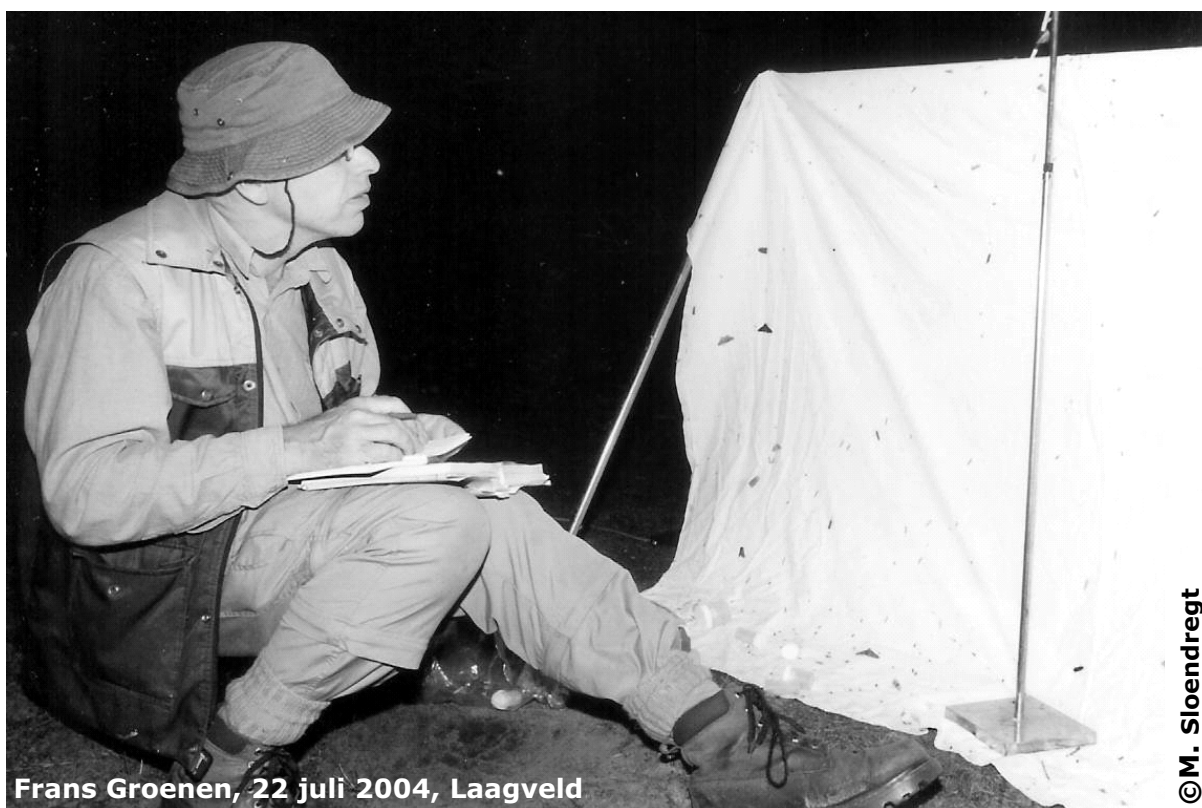
Om een indruk te krijgen van de aanwezigheid van nachtvlinders zijn in het Leenderbos in de periode 2002 tot en met 2004 inventarisaties uitgevoerd. In deze periode zijn, door de nachtvlinderspecialist Frans Groenen, het heidegebied 'Laagveld' en het natuurontwikkelingsgebied 'De Patersgronden' onderzocht. Tijdens de inventarisaties zijn zowel de zogenaamde macrovlinders als microvlinders geïnventariseerd. Tot de microvlinders behoren onder andere de motten en mineerders, tot de macrovlinders behoren

bijvoorbeeld de uiltjes en spanners.

Het Laagveld is één van de vijf geïsoleerde heiderestanten gelegen in het Leenderbos, het is een nat heideterrein met gagelstruwelen. Het Laagveld is in 2002 vierendertig keer en in 2004 drie keer bezocht. In de genoemde periode zijn 177 soorten vlinders waargenomen. Tijdens de nachtelijke inventarisaties zakte de temperatuur over het algemeen snel en was er vaak mist. Door de relatieve koude is het aantal waargenomen vlinders beperkt gebleven (F. Groenen, 2005). In de omgeving van het Laagveld werden van 1987 tot 2002 niet meer dan 2 territoria Nachtzwaluwen geteld.

Nadat de recente kapvlakten aangrenzend aan het Laagveld voor 1-3 jaren braak lagen is dit aantal toegenomen van 2 naar 5 territoria (P. Zomer, 2002).

De Patersgronden ligt in het beekdal van de Tongelreep. De voormalige akkergronden van de Achelse Kluis zijn omgevormd tot nieuwe natuur en de Tongelreep heeft zijn meanderende loop weer terug gekregen. De Patersgronden is in 2003 onderzocht, het terrein is 24 maal bezocht, en zijn er 233 soorten vlinders waargenomen (F. Groenen, 2005). Enkele soorten ko-

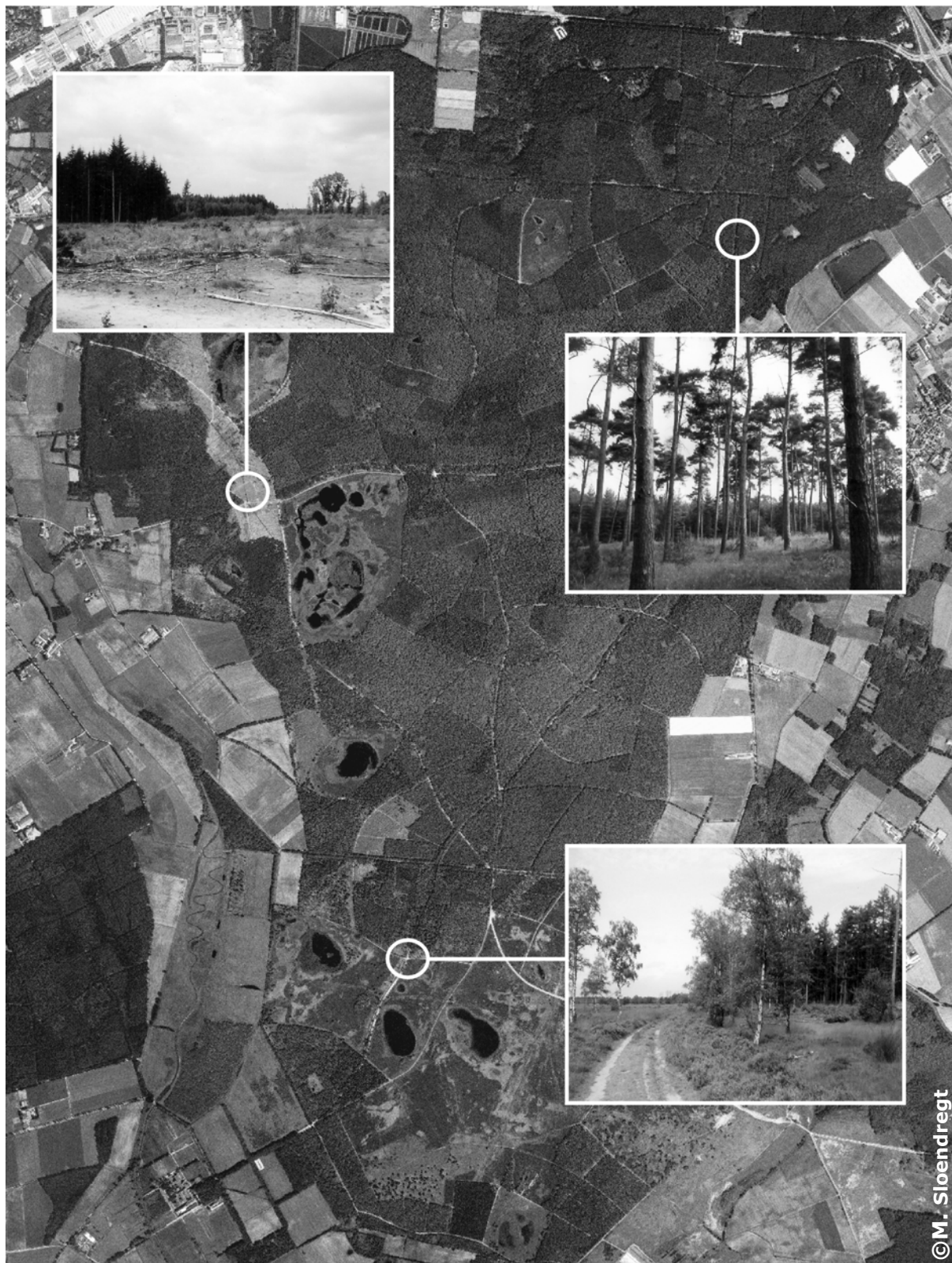

Frans Groenen, 22 juli 2004, Laagveld

©M. Sloendregt

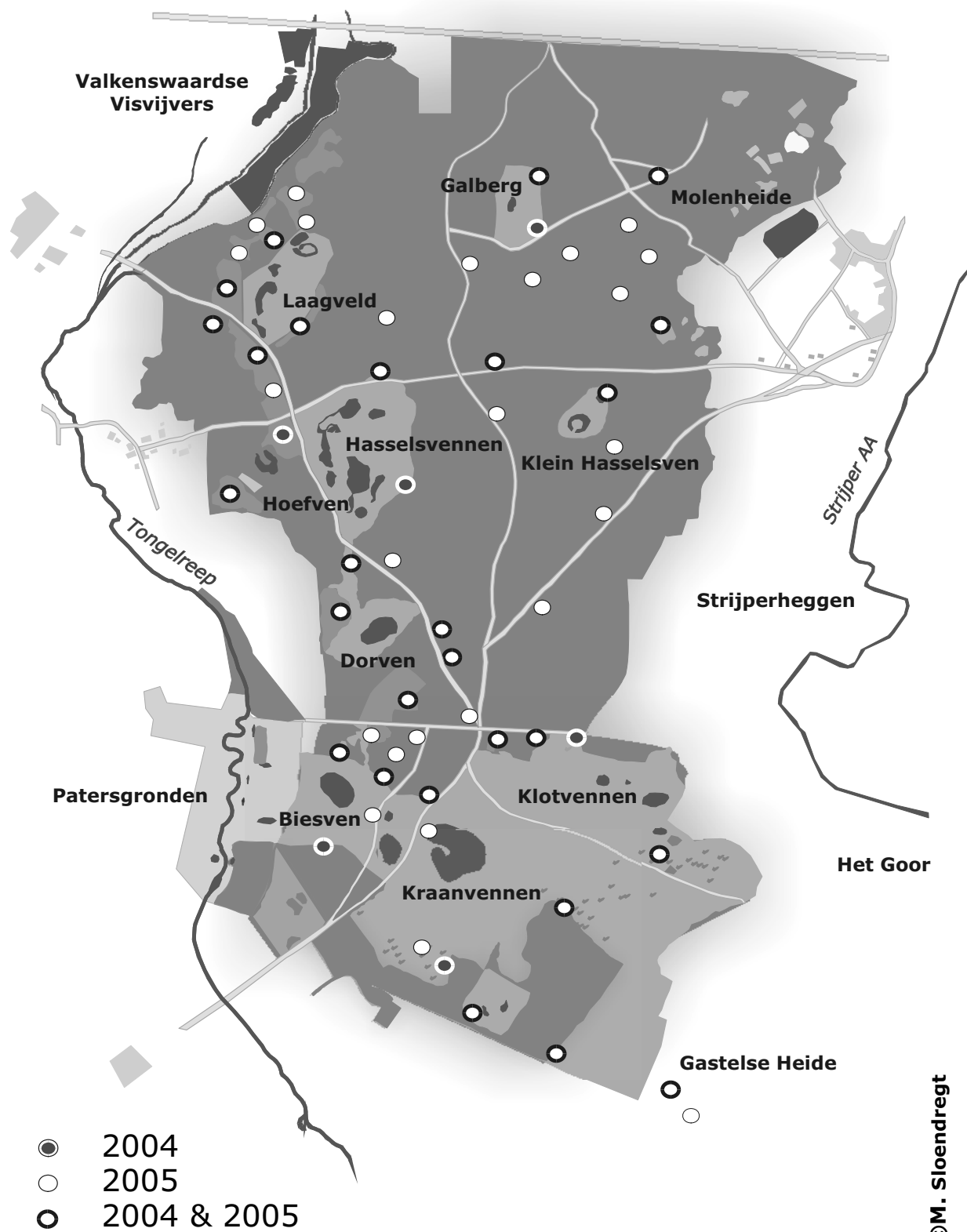
FIGUUR 2: FOTO'S VAN VERSCHIEDENE BIOTOPEN ZOALS DIE VOORKOMEN IN HET LEENDERBOS EN GROOTE HEIDE. POTENTIEEL NACHTZWALUWBIOTOOP BESTAAT UIT KAALKAPTEREINEN MET JONGE OPSTAND, STORMVLAKTES, JONGE NAALD AANPLANT, ZEER OPEN BOSPERCEELEN EN HEIDE MET OPSLAG.

© M. Sloendregt

FIGUUR 3: RESULTATEN VAN NACHTZWALUWEN IN HET LEENDERBOS EN GROOTE HEIDE.
IN 2004 EN 2005.

©M. Sloendregt

men in grote aantallen voor. In het gebied zijn verschillende macrobiotopen aanwezig. Op een afstand van 400 meter van de Patersgronden bevond zich in 2003 het eerste territorium Nachtzwaluwen aan de rand van de Groote Heide (P. Zomer, 2004).

Een vlinderinventarisatie begint al in april en kan door gaan tot in november. In juni en juli worden de meeste vliegbewegingen waargenomen. Vlinders volgen tijdens de vlucht structuren en afwisselingen in het landschap, het open veld wordt gemedend. Op een terrein komen zowel standvlinders als trekvlinders voor. Het is moeilijk om een uitspraak te doen over de grootte van de aanwezige vlinderpopulaties. In absolute aantallen kan een soort jaarlijks grote verschillen vertonen. Een goed voorbeeld hiervan is de processie-rupsvlinder (*Thaumetopoea processionea* L.). Sinds 1900 was de soort in Nederland niet meer waargenomen, in 1987 wederom waargenomen en hierna heeft de populatie zich binnen een tiental jaren ontwikkeld tot een plaag waarbij plaatselijk grote fluctuaties in verspreiding en aan-

Amata phegea (L)

©M. Sloendregt

tallen vlinders optreden. Van invloed zijn onder andere regenval, droogte, temperatuur, parasitering, predatie, levenscyclus, populatiedruk en voedselkwaliteit. Een samenkomen van verschillende macrobiotopen levert vaak een grote soortendiversiteit en hoge aantallen op. Er lijkt een trend waarneembaar waarbij algemene soorten algemener worden, wellicht profi-

teert de Nachtzwaluw hiervan (mededeling F. Groenen). Nachtvinders vliegen laag over het terrein tussen de vegetatie of bij boomtoppen, Nachtzwaluwen worden al jagend op deze plekken gezien. De activiteit van nachtvinders is vooral op bewolkte en zwoele avonden het hoogst. Heldere avonden kunnen in open terreinen leiden tot enorme temperatuurswisselingen, verminderde zangactiviteit van

Vogel in opvang, Brussel 2004

©J. Rodts

de Nachtzwaluw zou het gevolg kunnen zijn van een op dat moment geringer aanbod aan nachtactieve insecten (Hidde Bult, 2002). In de schemering zijn veel microvlinders actief, later in de nacht – als de zangactiviteit van de Nachtzwaluw eindigt – worden de macrovlinders dat ook. In juni worden de hoogste aantallen microvlinders waargenomen, in dezelfde periode worden de jonge Nachtzwaluwen gevoed. Van eind juni tot begin augustus zijn de meeste macrovlinders actief, in deze periode neemt de Nachtzwaluw een kwart aan lichaamsgewicht toe en bereid zich voor op de trek naar het zuiden.

(F. Groenen, H. Sierdsema, R. Schlegel 1969).

Tijdens een korte telling (van 23.00 uur tot 01.00 uur) samen met Frans Groenen werd met gebruik van een lichtval 43 soorten en in totaal 90 nachtvinders geteld. Deze telling vond plaats op 22 juli 2004 op een kapvlakte bij het Hoefven. Behalve nachtvinders werden die avond ook bootsmannetjes, schietmotten, mugen, kevers en vliegende mieren waargenomen (F. Groenen).●

Nachtzwaluwinventarisatie 2004 en 2005.

**M. Sloendregt en P. van de Krieken,
Namens Vogelwerkgroep de Kempen.**

MET DANK AAN:

Gerhard Bosschers, SBB te Leende.

Wim Jacobs, Jac Seijkens, Roel Winters, Wiebe Witteveen en Peter Zomer voor hun bijdrage aan de Nachtzwaluwinventarisaties.

Frans Groenen, amateur-entomoloog.

Henk Sierdsema, SOVON/Vogelwerkgroep Arnhem e.o.

Hidde Bult, Vogelwerkgroep Bergen op Zoom.

Jan Rodts, Vogelbescherming Vlaanderen.

En alle leden van Vogelwerkgroep de Kempen.

LITERATUUR:

Bult, H. (2002): Nachtzwaluwen *Caprimulgus europaeus* onder de rook van Antwerpen. *Limosa* 75 (2002): 91-102.

Van Dijk, A.J. & Hustings, F. (1996, 2004): Broedvogelinventarisatie kolonievogels en zeldzame soorten (handleiding landelijk soortonderzoek broedvogels), Sovon, Beek-Ubbergen.

Heijnen, T. (1982): Voorkomen van de Nachtzwaluw in de Kempen in 1978-1981. *De Roodborsttapuit* 1 (2): 42-50.

Heijnen, T. (1989): Nachtzwaluw-onderzoek 1988, Vogelwerkgroep de Kempen.

Heijnen, T. (1993): Inventarisaties van Nachtzwaluwen in het Leenderbos e.o. tot en met 1993. *Blauwe Klauwier* 19(2/3):1-11.

Hermans, H. (1994): Nachtzwaluw-inventarisatie van het Leenderbos in 1994. *Blauwe Klauwier* 20(4):1.

Hermans, H. (1996): Nachtzwaluw-inventarisatie van het Leenderbos en Groote Heide in 1996. *Blauwe Klauwier* 22(3): 10-11.

Groenen, F. (2005): Inventarisatie Valkenswaard, Leenderbos, Achelse Kluis 2003.

Groenen, F. (2005): Inventarisatie Valkenswaard, Leenderbos, Laagveld 2002-2004.

Schlegel, R. (1969): *Der Ziegenmelker. Die neue Brehm-Bücherei.* Wittenberg-Lutherstadt.

Sloendregt, M. & Krieken, P. v.d. (2004): Nachtzwaluwinventarisatie Leenderbos, 2004. Rapportage ten behoeve van SBB te Leende.

Sloendregt, M. & Krieken, P. v.d. (2005): Nachtzwaluwinventarisatie Leenderbos 2005. Rapportage t.b.v. SBB te Leende.

Het Vogeljaar (1989): Themanummer: Nachtzwaluw, diverse auteurs.

Vogel, R.L. (2002): Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* pp 286-287. In: Sovon 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2002.

Zomer, P. (2000): De inventarisatie van het Leenderbos op Nachtzwaluwen in 2000. *De Blauwe Klauwier* 26(4): 12-14.

Zomer, P. (2002): Nachtzwaluwen van het Leenderbos en de Groote Heide in 2001. *De Blauwe Klauwier* 28(1): 6-8.

Zomer, P. (2002): Nachtzwaluwen in het Leenderbos en de Groote Heide in 2002. *De Blauwe Klauwier* 28(1): 18-21.

Zomer, P. (2004): Nachtzwaluwen in het Leenderbos, 2003. *De Blauwe Klauwier* 30 (1): 16-19.